

H. Picard (1810-1858) en zijn *Pocket Dictionary**

Door Jan Posthumus

0. Inleiding

In 1843 verscheen bij John Noman & Son, te Zalt-Bommel: ‘*A New Pocket Dictionary of the English and Dutch Languages*, remodelled and corrected from the best authorities by H. Picard.’¹ Het boekje telde iv + 551 pagina’s; het voorwoord was gesigeneerd Gorinchem, Februarij, 1843. Een tweede editie liet lang op zich wachten. Toen die in 1857, nog tijdens Picards leven, verscheen, bleek hij echter door een ander te zijn bezorgd. Uiteindelijk beleefde het woordenboek zeven edities, de laatste daterend uit 1890. Voorafgaande aan de beschrijving van de ontwikkelingsgang van het woordenboek, volgen hier eerst een aantal bijzonderheden over persoon en werk van de oorspronkelijke auteur.

1. Enkele gegevens over Picards leven en werken

Zeer recent zijn een aantal biografische details over Picard opgediept.² Hendricus Picard bleek in 1810 te Den Haag te zijn geboren, waarna zijn werkzaam leven zich voornamelijk afspeelde in Gorinchem, waar hij van 1836-1856 leraar was bij het lager en middelbaar onderwijs. Hij overleed vervolgens op vrij jonge leeftijd in 1858 te Rotterdam. Een blik in *Brinkman’s Catalogus* (delen 1850-1882 en 1882-1891) en in de digitale Pica-lijst leert ons dat hij verschillende publicaties op zijn naam heeft staan, zowel op onderwijs- als meer algemeen maatschappelijk gebied.³

Onder deze publicaties vormen de taalkundige slechts een kleine minderheid. Opvallend in deze categorie is een leerboekje met de intrigerende titel *The Little American* (1847). Volgens het voorwoord was het vervaardigd ‘voor hen, die zich in Noord-Amerika willen vestigen’. Dat Picard zich in deze tijd bijzonder interesseerde voor wat zich afspeelde in de Nieuwe Wereld, blijkt uit de gelijktijdig met het taalgidsje verschenen *Belangrijke berichten uit Noord Amerika* (1847) en *De banneling. Schetsen uit Noord-Amerika* (1847), dit laatste door hem uit het Duits vertaald.

Enigszins teleurstellend is dat het lesmateriaal van *The Little American* geen enkele aandacht schenkt aan specifiek Amerikaanse termen en toestanden. Daarvoor ontbrak het Picard kennelijk aan voldoende kennis en inzicht. We hebben hier slechts een eenvoudig taalboekje, in de ondertitel beschreven als ‘Handleiding om in korten tijd zoo veel van de Engelsche taal te leren als noodig, om zich verstaanbaar uit te drukken’. Na een korte inleiding die de verschillende woordsoorten behandelt, volgt een ‘verzameling van de meest gebruikelijke woorden’, gerangschikt naar gebruiksgebied en met weergave van de uitspraak. Dat het een viertal drukken beleefde is mede hieraan te danken dat het ook op de scholen als

* Dit artikel is eerder gepubliceerd in Jan Posthumus, *Woordenboeken en hun lotgevallen* (2009), p. 267-279.

¹ Aldus de titelpagina, zoals destijds gebruikelijk geheel in het Engels gesteld. Deze hoort bij het gedeelte Engels-Nederlands. Daarnaast werd in advertentiemateriaal ook wel een Nederlandse titelaanduiding gebruikt. *Brinkman’s Catalogus* geeft voor deze editie de Nederlandse titel, maar gebruikt de Engelse voor de tweede druk uit 1857. Bewindvoerder bij uitgever Noman was op dit moment al zoon Dirk van Haren Noman, die zijn vader na diens overlijden in 1833 was opgevolgd. Hij had zijn ‘bijnaam’ te danken aan zijn afstamming van het beroemde geslacht der Van Harens (Kruseman 1886-1887, II, p. 597).

² Aanleiding hiervoor was een verzoek om informatie vanuit Japan. Zie over de Japanse connectie de discussie op <weblog.leidenuniv.nl/let/eng/codifiers> en verder beneden. (Kies op website ‘Picard’ als zoekterm.)

³ De Pica-lijst omvat een tiental dat nog bewaard wordt in bibliotheekinstellingen. Enkele die daarnaast nog in *Brinkman’s Catalogus* worden vermeld zijn mogelijk verloren gegaan.

leerboek werd gebruikt.⁴ Dat het ook voor de oorspronkelijke doelgroep zijn nut bewees kan men afleiden uit het bestaan van nog twee in Amerika uitgebrachte edities.⁵

Leraren beheersten in deze tijd doorgaans meer dan één vreemde taal, en zo zal het niet verbazen dat Picard ook nog een *Gemeenzame leerwijze om het Hoogduitsch juist te leren spreken en schrijven* (1848) in het licht gaf. Daarmee is de lijst van zijn taalkundige bijdragen uitgeput. Zijn andere werken, al dan niet voor schoolgebruik, bewegen zich op ander gebied.⁶ De catalogi vermelden verder een *Schets der algemeene geschiedenis voor de scholen* (Amsterdam, 1857), en een *Natuurlijke geschiedenis van eenige der voornaamste dieren: een leesboek* (Zalt-Bommel, 2de druk, 1857), waarin hij als co-auteur optrad van P. van der Burg (1808-1889). Verscheidene van zijn publicaties hebben een uitgesproken christelijke signatuur. Zo vinden we een *Beknopt overzicht van de geschiedenis des vaderlands voor de jeugd. Een leer- en leesboek voor de Christelijke scholen en huisgezinnen* (Amsterdam, 1848, 1852) en een *Keur van mengelingen voor Christelijke scholen* (Amsterdam, 1858).

De christelijke levensovertuiging spreekt ook uit zijn brochure *Een ernstig woord over volk en kerkstaat in ons vaderland: bij de herstelling der bisschoppelijke hiërarchie* (Gorinchem, 1853) en niet minder uit de titel *De antichrist en de toekomst des Heeren, volgens de H. Schrift. Eene roepstem in onze dagen* (Gorinchem, 1856), een Nederlandse versie van een Duits werk van G.A. Wimmer (1791-1863). De bevindelijke gereformeerde gezindheid die wordt uitgedragen in het voorwoord bij deze titel, doordeesemt tevens Picards levensschets, gesigeneerd Gorinchem, 24 augustus 1855, van een zekere dominee Herwaarden, die te Opheusden tijdens zijn preek op de kansel door de bliksem werd getroffen.⁷

Vermelding verdient zeker ook Picards medewerking aan twee tijdschriften. Allereerst is te noemen zijn redactievoering van het vier maal per jaar verschijnende tijdschrift *De Globe: keur van reisverhalen en merkwaardigheden van vreemde landen en volken* (1841-1862). Hij verzorgde daarvan de tweede serie, lopend van 1849-1862, met als nieuwe ondertitel *Schetsen van Landen en Volken*. Ze waren volgens het voorblad 'bijeengeverzameld door H. Picard'. De auteurs van de opgenomen stukken worden lang niet altijd vermeld. Wanneer ze uit buitenlandse bron afkomstig waren, zal het, zo mag men aannemen, Picard zijn geweest die ze in het Nederlands vertaalde. Picards overlijden in 1858 wordt in het tijdschrift niet gememoreerd.⁸ Ook was hij kort voor zijn dood, samen met E. Gerdes (1821-1898), medeoprichter van het in 1856 opgestarte *Samuël. Tijdschrift voor de jeugd*.

Na deze informatie over leven en werken van Picard keren we weer terug tot het woordenboekje waaraan zijn naam bleef verbonden. Dat de vervolgdruk, die in 1857 nog voor

⁴ Aldus een opmerking in het voorwoord van de iets uitgebreide derde druk. Alle inhoudelijke informatie over dit werkje is ontleend aan een exemplaar van de 'veel vermeerderde en verbeterde' vierde druk (1854), het enige in Nederland beschikbare, dat berust te Leeuwarden bij Tresoar. Zoals niet ongebruikelijk, staan daarin ook de eerdere voorwoorden afgedrukt. Het eerste 'Voorberigt', gedateerd 'Gorinchem, November 1846', geeft een korte toelichting over doelstelling en doelgroep van het werkje. Het 'Voorberigt voor den derden druk', dat nogal verrassend exact dezelfde datum draagt, geeft informatie over de publicatiegeschiedenis. Een ongewijzigde tweede druk moest worden opgelegd, toen de eerste meteen uitverkocht raakte. *Brinkman* geeft 1847 als datum van verschijning van de eerste twee drukken bij de Amsterdamse uitgever Hoogkamer en Co.

⁵ De titels luiden respectievelijk *De Hollander in Amerika. Leerwijze der Engelsche taal* (Buffalo, 1848) en *De kleine Amerikaan, of om in een korte tijd de Engelsche taal te leeren* (Grand Rapids, 1891). Zie Edelman (1986), p. 56, resp. 95).

⁶ Voor een volledig overzicht zie de relevante delen van *Brinkman*. Het is niet altijd duidelijk of het bij verschillende gelijksoortige titels om varianten van hetzelfde werk gaat. We noemen in deze gevallen telkens slechts één titel.

⁷ Deze vormt onderdeel van de publicatie *Door de bliksem getroffen. Levensschets en 4 preken van ds. Adrianus van Herwaarden te Opheusden*, Middelburg: Stichting de Gihonbron, 2003. (Jan Noordegraaf wees me op deze publicatie.) Zie <www.theologienet.nl/documenten/Herwaarden4preken>.

⁸ Onder zijn opvolger, de leraar Engels en schoolboekenauteur K.H. Vink (1802-1871), bleef het tijdschrift nog een viertal jaren bestaan.

zijn dood verscheen, niet meer door hemzelf werd bezorgd, maar door een zekere A.B. Maatjes, doet vermoeden – we zagen dit al aan alle andere activiteiten die hij ten toon spreidde – dat de lexicografie in zijn leven geen voorname rol speelde.

2. De *Pocket Dictionary* onder Joh. Noman

Toen uitgever Noman na 14 jaar, een ongebruikelijk lange tijd na eerste verschijning, Picards woordenboekje een nieuwe impuls gaf, had hij voor de bewerking een onderwijzman van zwaarder kaliber weten te vinden dan onze Gorkumse schoolmeester. Adrianus Bruinvisch Maatjes (1820-1873) had samen met de in het Nederlandse onderwijs werkzame Engelsman Frederick Martin Cowan (1822-1862) een *Leercursus ter beoefening der Engelsche taal* samengesteld. De eerste twee delen hadden in respectievelijk 1854 en 1856 het licht gezien, waarna de leercursus nog vele edities mocht beleven. Maatjes was in die tijd hoofd van de diaconieschool van de Waalse gemeente te Amsterdam, een functie die hij van 1847 tot 1873 vervulde. Beiden hadden ook nog andere werken voor schoolgebruik op hun naam.⁹

In een uiterst kort voorwoord bij de nieuwe druk, gesignd Amsterdam, Maart 1857, laat Maatjes het volgende weten:

Voor zoover de ruimte zulks toeliet, zijn in dezen tweeden druk al die verbeteringen en bijvoegingen aangebracht, welke de bewerker noodzakelijk achtte. Hij heeft de overtuiging, dat die, bij vergelijking, vrij aanzienlijk zullen worden bevonden.

Het lijkt misschien vreemd dat het aantal pagina's in deze operatie werd verminderd van 551 tot 484, maar dat laat zich gemakkelijk verklaren. Niet alleen was toegevoegd wat nodig leek, er was vooral ook flink geschrapt in wat van weinig of geen nut was. Bovendien was ruimte gewonnen door een efficiëntere wijze van zetten, waarbij, zonder dat dit de leesbaarheid schaadde, het aantal regels per pagina van 67 op 69 kon worden gebracht.

De bruikbaarheid van het werkje werd nog verder vergroot, toen in de derde druk (1862) de uitspraak der Engelse woorden werd toegevoegd. Deze staat apart aangegeven tussen haakjes achter het trefwoord. Wie zich hiermee had belast, was de nieuwe bewerker H. J. Vogin (1818-1898), toentertijd leraar te Dordrecht, auteur van een *Practische handleiding voor de uitspraak der Engelsche taal* (1848) en, kort na verschijning van zijn Picard-bewerking, van een driedelige *Leercursus der Engelsche taal* (1864, 1866).¹⁰ Op welke wijze het nieuwe element van de uitspraak wordt aangeduid, wordt uitgelegd in een inleidende 'Aanwijzing ter verduidelijking van de klankteekens in dit werk gebruikt', gevolgd door een samenvattende 'Verklaring der teekens'. Uitgangspunt in het uitspraakboekje blijft nog in sterke mate de orthografie. Dat levert vooral moeilijkheden op bij de weergave van de klinkerwaarden, waarvoor de in het gedrukte woord aanwezige klinkerletters worden voorzien van allerlei diakritische tekens.¹¹ Daarnaast heeft Vogin volgens zeggen een 'menigte woorden, [...] vooral met het oog op de nieuwste schrijvers' toegevoegd.

3. De *Pocket Dictionary* onder Van Goor

Het weer op gang gebrachte woordenboekje van Picard bleef echter niet bij uitgever Noman. Van Goor kocht het namelijk in 1864 van hem over. Dat was een wat onverwachte ontwikkeling, want Van Goor had immers zelf al een zakwoordenboekje voor het Engels in

⁹ Gegevens over beide auteurs en de analyse van hun *Leercursus* zijn te vinden in Wilhelm (2005), p. 408-422.

¹⁰ Zie over hem *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, III, kol. 1332.

¹¹ Deze zijn in de kleine drukletters soms nauwelijks te identificeren. Omdat een exemplaar van de derde druk in Nederland niet beschikbaar was, heb ik voor dit punt de vierde druk (1871) geraadpleegd, waarin de wijze van uitspraak aanduiding geen wijziging zal hebben ondergaan.

zijn fonds. Het was een van de drie Tauchnitz-deeltjes, respectievelijk Nederlands en Frans (1857), Nederlands en Duits (1858) en Nederlands en Engels (1859), die hij snel achter elkaar in de markt had gezet, volgens de titelpagina in een bewerking van A. Jaeger, achter welk pseudoniem, zo bleek later, Jacob Kramers, Jz. zich schuil hield.¹²

Vreemd was dat Van Goor kort na de overname van Picards woordenboekje een kleine wijziging in de titel aanbracht waardoor die slechts minimaal kwam te verschillen van die van het Jaeger-werkje.¹³ Naast Jaegers *New Pocket-Dictionary of the English and Dutch and Dutch and English Languages* stond nu Picards *New Pocket Dictionary of the English-Dutch and Dutch-English Languages*. Ze konden en kunnen natuurlijk gemakkelijk worden onderscheiden door ze eenvoudigweg te benoemen met de naam van de auteur.

Dat een uitgever twee woordenboeken voor ongeveer hetzelfde publiek in huis neemt, komt meer voor. Omdat ze al hun eigen publiek hebben, krijgt hij dan een groter deel van de markt in handen. Later wordt dan doorgaans een van beide geëcarteerd, zoals hier gebeurde met het woordenboekje van Picard. Ook bij uitgeverij J.B. Wolters kwam een dergelijke situatie voor. Het daar in 1907 ontwikkelde tweedelig *Fransch Woordenboek* van C.R.C. Herckenrath kreeg in 1917-1919 gezelschap van een gelijknamig woordenboek van K. Gallas, overgenomen van de Sneker uitgever Van Druten. Dit laatste werd vervolgens omstreeks 1930 uit de markt genomen.¹⁴ En al veel eerder had J.B. Wolters aan het eind van de negentiende eeuw een bestaand Grieks woordenboek van Eugen Mehler van uitgever S.E. van Nooten te Schoonhoven overgekocht, hoofdzakelijk lijkt het om het voortbestaan ervan naast het eigen werk van A.H.G.P. van den Es (1864) te frustreren.¹⁵ Bij Van Goor werden de concurrerende deeltjes voorlopig doorontwikkeld, totdat dat van Picard uiteindelijk het veld moest ruimen.

Hoe Van Goor omging met het pas verworven woordenboekje van Picard kunnen we in de eerste plaats nagaan door de blik te richten op de vervolgedities die hij de wereld inzond. Extra informatie is te halen uit de nog beschikbare bedrijfsadministratie van het uitgevershuis.¹⁶ Een uittreksel uit de gegevens over de woordenboekensector is beschikbaar gemaakt in Maas (1995), een artikel dat ook een korte passage bevat over Picards *Pocket Dictionary*.

Aan de hand van Van Goors fondsboeken kunnen we nu bijvoorbeeld zien hoe groot de oplage van allerlei woordenboeken was, hoeveel geld ze opbrachten, en in een enkel geval wie de tot dusver onbekende samensteller of bewerker van een bepaald werk is geweest. Dit laatste op voorwaarde dat staat aangegeven aan wie precies het honorarium daarvoor werd uitbetaald. Deze interne administratieve gegevens, waar althans aanwezig, zijn niet altijd identiek aan die waarmee de uitgeverij in haar publicaties naar buiten trad. Als discrepanties optreden moet nader onderzoek uitwijzen, hoe de vork precies in de steel zit.

Als bijvoorbeeld in Maas (1995: 42) wordt gezegd dat Van Goor in 1864 exemplaren van de vierde druk van Picards woordenboek overnam uit het fonds van Joh. Noman, dan klopt dit niet. De editie die werd aangekocht was namelijk niet de vierde, maar de derde. Dit blijkt onomstotelijk uit het verslag van de verkoping van een deel van het fonds van Joh. Noman & Zoon, die op 26 oktober 1864 te Amsterdam plaats vond (zie *Nieuwsblad voor den Boekhandel*, 3 november 1864, p. 198 e.v.). Van Goor adverteerde de aangekochte derde druk meteen daarna in genoemd *Nieuwsblad* (17 november, p. 212) en vervolgens ook in de eigen

¹² Voor de gegevens over herkomst en eerste bewerking van deze zakwoordenboekjes zie mijn artikel 'Van Tauchnitz naar Jaeger', in *Trefwoord* 10 (1995), p. 16-32; tevens in Posthumus (2009), p. 183-201.

¹³ Zie voor de titelwijzigingen van Picards woordenboek het bibliografisch overzicht aan het eind van dit artikel.

¹⁴ Over de manier waarop dit gebeurde zie 'C.R.C. Herckenrath (1867-1935)', in Posthumus (2009), p. 260-261.

¹⁵ Zie over deze twee woordenboeken 'J.B. Wolters' Woordenboeken Klassieke Talen', in Posthumus (2009), p. 282-284.

¹⁶ Deze berust in het archief Hollands Midden te Gouda.

fondslijsten. Als in de interne administratie de aankoopkosten onder het hoofd ‘vierde druk’ werden geboekt, kan dat betekenen dat ze ten laste werden gebracht van de nog uit te brengen vervolgdruk.

De eerste druk die Van Goor nu in eigen beheer uitbracht, was dus de vierde. Deze verscheen in 1871, anders dan de voorgaande drukken echter zonder gerenommeerde bewerker. Deze ondertekende het voorbericht slechts met de initialen F.N., woonplaats en jaar werden aangeduid als R. 1871. Uit de in het archief aanwezige correspondentieboeken kon worden achterhaald, dat achter deze initialen een zekere I.R.F. Nievergeld school, woonachtig te Rotterdam. In de Staatsalmanakken van deze periode vinden we hem terug als leraar natuurkunde aan de Ambachtsschool te Rotterdam.¹⁷ Omdat er met de naam en kwaliteiten van de nieuwe bewerker kennelijk niet viel te pronken, zette de uitgever zowel in zijn advertentiemateriaal als op de titelpagina van de nieuwe druk de aanbeveling: ‘second and third edition revised and augmented by A.B. Maatjes and H.J. Vogin’. Eigenlijk een ambigue mededeling, want alleen insiders konden weten dat genoemden hun werk niet in samenwerking, maar als elkaars opvolgers hadden verricht.

Dezelfde bewerkers worden met dezelfde formulering ook genoemd op de titelpagina van de vijfde druk, die deze keer ‘entirely reviewed and enlarged’ heet te zijn. Dat de echte bewerker opnieuw de obscure F.N. is geweest, blijkt weer alleen uit de signatuur onder het voorwoord, met woonplaats en datum R. 1877.¹⁸ Stille werker F.N. heeft nu, nadat in de vierde druk volgens zijn zeggen ‘alleen de spelling van het Nederlandsch was veranderd’,¹⁹ flink kunnen uitpakken. ‘Het formaat is vergroot en het aantal bladzijden bijna verdubbeld’, meldt het voorbericht, dat over de inhoud nog het volgende meedeelt:

Was het oorspronkelijke werkje van Picard bestemd voor eerstbeginnenden, deze vijfde druk is tevens geschikt gemaakt voor verder gevorderden, zoodat dit Woordenboek nu evenzeer gebruikt kan worden bij het middelbaar als bij het lager onderwijs. Om in de behoeften van de gevorderde leerlingen te voorzien zijn nu ook de voornaamste eigenaardige uitdrukkingen in beide talen, benevens de spreekwoorden opgenomen en is bescheidene plaats verleend aan de meest dagelijksch voorkomende technische uitdrukkingen, op het gebied van wetenschap en kunst. Ook de voornaamste benamingen uit het zeewezen zijn opgenomen, daar deze in den tegenwoordigen tijd niet mogen ontbreken.

In de nieuwe uitvoering telt het woordenboek nu xvi + 1186 pagina’s. F.N. zal de ‘ongenoemde’ zijn geweest (Maas 1995: 42), die in 1876 hiervoor een honorarium van f 800 ontving.

De zesde druk houdt dezelfde omvang. In die editie, ‘thoroughly emended & improved’, met een voorwoord gedateerd Gouda, 1881, verschijnt J. Loogman Jz. als bewerker ten tonele. Hij is degene die het voorwoord signeert, maar wordt, net als zijn voorganger, niet waardig bevonden voor vermelding op de titelpagina. Dit was overigens niet zijn eerste karwei voor Van Goor. Even eerder had hij al de Kramers-deeltjes Frans (1878) en Engels

¹⁷ De datum van benoeming staat aangegeven als april 1870; zijn voorletters zijn hier J.R.F.

¹⁸ *Brinkman’s Catalogus* gaat hier ernstig in de fout met ‘Fifth ed. entirely reviewed and enlarged by A.B. Maatjes and H.J. Vogin.’ Deze misinformatie wordt herhaald in het artikel over A.B. Maatjes in *NNBW* III, 807 en, zij het met een corrigerende opmerking, in Wilhelm (2005), p. 611.

¹⁹ Op de titelpagina van genoemde druk vinden we de formulering, ook vaak gebruikt in de Jaeger/Kamers deeltjes: ‘The Dutch according to the ortography (sic), established by the redactors of the Woordenboek der Nederlandsche Taal M.M. de Vries en te Winkel.’ Het correct gespelde ‘orthography’ verschijnt pas in de zesde druk (1882).

(1880) herzien.²⁰ In zijn voorwoorden laat hij zich steeds kennen als purist en fatsoensapostel.²¹ Karakteristiek is bij deze gelegenheid de volgende passage:

[Wij hebben] getracht het Woordenboek van alle wantaal, wanspelling, germanismes als anderszins,²² naar ons beste weten te zuiveren; inzonderheid hebben wij alle woorden en zegswijzen, die zelfs uit de gemeenzaamste spreektaal der fatsoenlijke kringen geweerd worden, zonder aarzelen geschrapt.

Verder laat hij zich voorstaan op het tot stand brengen van een logischer opbouw van de woordartikelen en op het aanvullen van wat zijns inziens node ontbrak. Het woordenboek verliest nu eindelijk het epitheton ‘New’ uit de titel, en de voorafgaande bewerkingen worden op de titelpagina thans gememoreerd als ‘Second, Third, Fourth & Fifth Edition, Revised and Enlarged by A.B. Maatjes, H.J. Vogin & others’.

Deze formule wordt nog eens herhaald op de titelpagina van de volgende, zevende druk, bestempeld als ‘thoroughly revised and enlarged’. Maar deze keer komt daar ook de naam van de nieuwe bewerker weer in beeld. Het is J.H. van der Voort, ‘Teacher at the H.B. School and the Gymnasium Gouda’, iemand die in de ogen van Van Goor kennelijk voldoende status heeft voor deze eervolle vermelding. Het woordenboek is nog iets uitgebreid en telt nu xvi + 1250 pagina’s. Nadruk wordt gelegd op de verbeterde aanduiding van de uitspraak. In het voorwoord geeft Van der Voort aan hoe hij te werk is gegaan. Er wordt nog steeds uitgegaan van de orthografie, maar:

In de herspelling zijn alle overtollige letters uitgevallen en zijn slechts die letters gebruikt, welke noodig zijn om de juiste uitspraak aan te geven. [...] [De bewerker] vleit zich, dat door deze veranderingen een eerste stap zal gedaan zijn tot het gebruiken eener fonetische spelling bij het weergeven der engelsche uitspraak in Nederlandsch-Engelsche woordenboeken.²³

Een gedateerde editie van dit woordenboek is mij helaas niet onder ogen gekomen, maar verschijning in 1890 lijkt het meest waarschijnlijk.²⁴ Hoewel Van Goor in 1896, 1901 en 1907 nog telkens 5000 exemplaren laat bijdrukken, is de gang eruit en het woordenboek raakt in 1920 uitverkocht (Maas 1995: 42).

3.1 Picard naast Jaeger/Kramers in het fonds van Van Goor

Het is de moeite waard het beleid van Van Goor met betrekking tot de twee min of meer concurrerende woordenboeken en hun positionering in zijn fonds nader te beschouwen.

Toen Van Goor in de periode 1857-1859 onder de auteursnaam Jaeger zijn uniforme serie voor de drie moderne talen opzette, konden de deeltjes in twee uitvoeringen worden

²⁰ Hoewel zijn naam daar niet wordt genoemd, lijkt zijn hand ook al zichtbaar in het voorafgaande deeltje Engels uit 1876. Zie opmerking in ‘Van Jaeger naar Kramers’, in Van der Sijs (1998), p. 128; tevens in Posthumus (2009), p. 173.

²¹ Zie over zijn bewerking van de Kramers-deeltjes, ‘Van Jaeger naar Kramers’, §§ 4.2 en 4.4, in Van der Sijs (1998), p. 123-124 en 124-125; tevens in Posthumus (2009), p. 166-167 en 168. Over zijn kuisingsneigingen zie de passage in § 4.5 ‘De kuisingsoperatie’, in Van der Sijs (1998), p. 128; tevens in Posthumus (2009), p. 173.

²² ‘Als anderszins’ wordt in het gedeelte NE vertaald als ‘and such like’, is dus te verstaan als ‘en dergelijke’.

²³ Van der Voort zette deze laatste stap een aantal jaren later in zijn bewerking van de zesde druk van Kramers’ *Pocket Dictionary* (1906). Hij kon op dat moment echter nog geen gebruik maken van de IPA-transcriptie, die in zekere zin nog in ontwikkeling verkeerde, in elk geval nog geen gemeengoed was geworden. Zie over Van der Voorts andere werkzaamheden voor Van Goor ‘Van Jaeger naar Kramers’, in Van der Sijs (1998) p. 125-126; tevens in Posthumus (2009), p. 168-170, en ‘Prick van Wely (1867-1926): een gedreven woordenaar (III)’, in Posthumus (2009), p. 125-126, 128; tevens in *Trefwoord* <www.fryske-akademy.nl/trefwoord>.

²⁴ Deze datum vindt men niet zelden tussen vierkante haken in catalogi. *Brinkman’s* datering op 1885 ligt wel erg dicht op die van de voorgaande druk (1881) en wordt gelogenstraft door Van Goors fondslijsten, die nog in 1889 (latere zijn niet gevonden) de zesde druk adverteren.

aangeschaft, hetzij à *f* 1,50 per stuk, hetzij à *f* 1,70 ‘in geheel geprest linnen band’. Wat later werd alleen deze laatste uitvoering aangehouden en waren er dus niet langer twee prijsniveaus. Ze werden door Van Goor in zijn fondslijsten aangeprezen om hun lage prijs en nette uitvoering, en ook recensenten waren lovend over ‘de keurige uitvoering en verbazend lage prijs’.²⁵ Deze was inderdaad veel lager dan de vraagprijs voor het woordenboekje van Picard, die door uitgever Noman voor de drie bij hem verschenen edities (1843, 1857, 1862) was vastgesteld op *f* 3,90, een verschil dat niet in die mate kon worden gerechtvaardigd door verschil in omvang en kwaliteit.

Op het moment dat Van Goor in 1864 de derde editie van Picards woordenboek van Joh. Noman overnam, had die niettemin wat meer te bieden dan het in 1859 verschenen eenvoudiger uitgevallen zakwoordenboekje van Jaeger. Wat er nu verder gebeurde, werd in sterke mate bepaald door optreden van uitgever Campagne, die in 1866 de concurrentie met Van Goor aanging door een eigen schoolwoordenboek Engels in het licht te geven, dat was samengesteld door een zekere Tieleman Pak (1837-1872). Hoewel Van Goor dat in een ‘pamflettenstrijd’ probeerde te verbloemen, was zijn Jaeger-zakwoordenboekje inhoudelijk inferieur aan dat van concurrent Campagne.²⁶

Het was dus zaak dat verschil weg te werken en bepaalde gegevens verstrekt in Maas (1995: 42) leveren een belangrijke aanwijzing langs welke weg Van Goor dat probeerde te doen. Het fondsboek in kwestie meldt dat in 1876 6306 exemplaren van Picards woordenboek (de vierde druk dus) werden ‘getransporteerd onder Jaeger Engelsch’ en dat er in datzelfde jaar 7000 titels (= titelpagina’s) werden gedrukt, 3000 Jaeger en 4000 Kramers, die, aldus Maas (p. 41), ‘hoogst waarschijnlijk bedoeld waren’ voor die 6306 exemplaren. Dit zou dan inhouden dat circa 3000 exemplaren toen de wereld ingingen onder Kramers’ pseudoniem Jaeger (derde druk), en 4000 nu ook voor het eerst onder zijn eigen naam.²⁷ Dit bleek een juiste veronderstelling, want vergelijking van de relevante exemplaren heeft aan het licht gebracht dat de vierde druk van Picard (1871) en de Jaeger/Kramers-deeltjes (1876) inhoudelijk geheel identiek zijn.

Hier blijkt dus dat Van Goor, toen hij in 1876 een nieuwe druk van Jaeger/Kramers' *Pocket Dictionary* uitbracht, daarvoor gewoonweg de al bestaande vierde druk (1871) van Picards woordenboek van een nieuwe titelpagina voorzag. Met deze twijfelachtige manoeuvre, die natuurlijk niet aan de grote klok werd gehangen, wist hij zijn wat schamel uitgevallen zakwoordenboekje zonder extra kosten en moeite op te waarderen. Met name op het punt van de eerder nog ontbrekende aanduiding van de uitspraak had hij zo de inhoudelijke achterstand ten opzichte van Campagne weten te verkleinen. Daarbij moet echter wel aangetekend dat de door Tieleman Pak gebruikte notatie, zoals Campagne in zijn woordenstrijd met Van Goor terecht vaststelde, veel gemakkelijker te interpreteren was dan die van Vogin.²⁸

²⁵ Zie over eerste verschijning en receptie van de zakwoordenboekjes ‘Van Jaeger naar Kramers’, § 2.1, in Van der Sijs (1998), p. 117-119; tevens in Posthumus (2009), p. 157-160.

²⁶ Zie voor een uitgebreid verslag van de concurrentiestrijd tussen beide uitgevers: ‘Van Goor attaqueert Campagne’, onderdeel van het artikel ‘Gerrit Benjamin van Goor (1816-1871). Vijf episoden uit het leven van een doortastend zakenman-uitgever’. Zie hiervoor Van der Sijs (1998), p. 76-82 of Posthumus (2009), p. 208-216.

²⁷ Hier blijkt nogmaals dat Van Goor, nadat Kramers in 1866 al in de openbaarheid was getreden als de persoon achter het pseudoniem Jaeger, parallel edities bleef uitbrengen onder de oude naam Jaeger. Zie voor nadere bijzonderheden ‘Van Jaeger naar Kramers’, in Van der Sijs (1998), p. 119-122, of in Posthumus (2009), p. 160-164.

²⁸ Pak geeft de klankvorm welbewust aan door herspelling met letters die volgens hun Nederlandse klankwaarde moeten worden uitgesproken, waarbij een klemtoonteken volgt na de lettergreep die de klemtoon draagt: *abuse* (n.) klinkt dus als (e-bjoes’). Zoals hij zegt: ‘The pronunciation of the English words is [...] designated by the nearest Dutch sounds’ (Voorwoord, p. [vi]). Deze methode heeft zijn beperkingen, maar geeft op eenvoudig niveau vaak een zeer bruikbare aanwijzing.

Van Goor voerde de strijd met Campagne ook op het materiële front. Hij verlaagde zijn woordenboeken zo sterk in prijs, dat Campagne daar niet in mee kon gaan. Voor het woordenboekje van Jaeger werd nu *f* 1,30 gevraagd, voor dat van Picard (derde druk) slechts *f* 1,70, een kolossale vermindering ten opzichte van de *f* 3,90, het oorspronkelijk door Noman vastgestelde bedrag, dat Van Goor na de overname van het woordenboek in 1864 was blijven hanteren.²⁹ Toen de rust aan het woordenboekenfront enigszins was teruggekeerd, gingen de prijzen weer iets omhoog, waarbij de wonderlijke situatie ontstond dat voor de vierde druk van Picard (1871) *f* 2,40 werd gevraagd, voor de identieke Jaeger/Kramers (1876) *f* 1,50.³⁰

Dat Van Goor de Jaeger/Kramers woordenboeken als een kerndeel van zijn fonds beschouwde, blijkt ook hieruit dat in de woordenstrijd tussen Campagne en Van Goor vrijwel uitsluitend de respectievelijke merites van enerzijds het nieuwe deeltje Engels van Campagne, anderzijds het deeltje Engels van de Jaeger/Kramers-serie in het geding werden gebracht. Het woordenboek van Picard leek daarnaast slechts een bijwagen.

Na de verrassende eenmalige gelijkstelling begonnen de edities van Picard en Jaeger/Kramers toch weer uiteen te lopen. Van Goor bleef nog mogelijkheden zien voor eerstgenoemd woordenboek als een werk met wat rijkere inhoud dan het doorsnee schoolwoordenboekje van het type Jaeger/Kramers. Zoals we hebben gezien, beoogde het woordenboek van Picard in zijn vijfde druk ook te gaan voorzien in de behoeften van ‘meer gevorderden’, voor welk doel het sterk werd uitgebreid. Nog iets verder doorgroeid, telde de door J.H. van der Voort bezorgde zevende en laatste druk van Picard (1890) niet minder dan 1250 pagina's, terwijl de eveneens door hem bezorgde vijfde druk van Jaeger/Kramers (1887) er slechts 752 telde. Met de uitbreiding van de vijfde druk van Picard werd ook de prijs weer verhoogd tot het oorspronkelijke niveau van *f* 3,90. Dit bedrag bleef ook gelden voor de volgende edities. Het prijsverschil met de Jaeger/Kramers-edities, waarvoor nog steeds slechts *f* 1,50 werd gevraagd, was door het verschil van omvang nu iets beter verantwoord.

Toch besloot Van Goor het woordenboek vervolgens een langzame dood te laten sterven. Wat met name het deel EN aan extra's bood, was vaak van twijfelachtig nut.³¹ Voorbeelden voegden soms weinig toe en verschillende idiomatische uitdrukkingen waren niet of nauwelijks courant. Ook op het gebied van de technische woorden en uitdrukkingen werd te weinig maat gehouden. Het complex dat het trefwoord *steam* met alle gebruiksvoorbeelden en samenstellingen behandelde besloeg in Picard 52 regels, tegenover slechts 10 in de vijfde Kramers-editie, een aantal dat ook in de uitgebouwde edities van het eerste kwart van de twintigste eeuw nooit meer dan 20 à 25 zou bedragen.

Zo bestonden de twee praktisch gelijknamige deeltjes van Picard en van Jaeger/Kramers lange tijd naast elkaar, tot het moment dat Van Goor zich in de concurrentie met eerst uitgever Campagne en later ook J.B. Wolters geheel verliet op de Kramers-woordenboeken, die steeds verder werden uitgebreid en vervolmaakt.³²

²⁹ Zoals blijkt uit Van Goors advertentie van 17 november 1864 in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel*.

³⁰ Zie over het fenomeen van een zelfde woordenboek onder verschillende titel en soms ook verschillende prijs, ‘Woordenboekcriminaliteit’, § 4.1, in Posthumus (2009), p. 15-17.

³¹ Vreemd is de onevenwichtige samenstelling van de sinds de vijfde druk uitgebreide edities. Van de 1256 pagina's van de zevende druk beslaat het gedeelte EN er niet minder dan 756.

³² De lotgevallen van Van Goors zakwoordenboekjes zijn geboekstaafd in ‘Van Jaeger naar Kramers’, in Van der Sijs (1998) p. 113-141; tevens in Posthumus (2009), p. 153-181. De uitbouw van de Kramers woordenboeken in het eerste kwart van de 20ste eeuw beslaat een belangrijk deel van ‘Prick van Wely (1867-1926): een gedreven wordenaar (III)’, in Posthumus (2009), p. 119-152; tevens in *Trefwoord* <www.fryske-akademy.nl/trefwoord>.

4. De Japanse connectie

Onverwacht speelde de tweede editie van Picard nog een rol in de ontwikkeling van de tweetalige Japanse lexicografie. Het zal bekend zijn dat de Nederlanders in sterke mate betrokken waren bij de ontluikende contacten tussen de Japanse en de Westerse culturen. Dit gebeurde ook op taalgebied.³³ Hoe Picards woordenboek werd benut in de ontwikkeling van de Japanse tweetalige lexicografie staat beschreven in Nagashima (1993: 253). Naar is gebleken, werden de Engelse ingangen van het gedeelte Engels-Nederlands gebruikt als trefwoorden voor de in Japan door Tatsunosuke Hori ontwikkelde *Pocket Dictionary of the English and Japanese language* (1862). Voor de Japanse vertaalequivalenten in dat zakwoordenboek werd voor een zeer groot deel teruggegrepen op een eerder geproduceerd Nederlands-Japans woordenboek, getiteld *Waran-jii* (1858), dat gebruik had gemaakt van François Halma's befaamde *Woordenboek der Nederduitsche en Fransche taalen* (2^e druk, 1729).

Dat Picards weinig opzienbarende woordenboekje deze rol vervulde, zal in hoge mate een kwestie zijn geweest van toevallige beschikbaarheid. Uit welke materialen Picard zijn woordenboek samenstelde is nog niet diepgaand onderzocht. Er zijn echter aanwijzingen dat hij sterk leunde op D. Bomhoffs kort tevoren verschenen *Complete English-Dutch and Dutch-English Pocket Dictionary* (1840).³⁴

5. Overzicht van de edities

Volledigheidshalve, en ook omdat de basisgegevens in Claes/Bakema (1995: no. 921) niet geheel in orde zijn, volgt hier tot slot het bibliografisch overzicht van de edities van H. Picards woordenboek.³⁵ De gepresenteerde gegevens zijn die van de titelpagina.³⁶ Waar relevant is enige extra informatie toegevoegd. Van elke editie wordt tevens aangegeven waar deze nog wordt bewaard, waarbij de vindplaatsen in het buitenland slechts getalsmatig zijn aangeduid.³⁷ Achtereenvolgens verschenen de volgende edities:

1. 1843. *A New Pocket Dictionary of the English and Dutch Languages*, remodelled and corrected from the best authorities, by H. Picard. Zalt-Bommel. Printed by and for John Noman & Son. 1843.³⁸ Tekst in drie kolommen. Voorbericht gesigineerd Gorinchem, Februarij, 1843. H. Picard. iv + 551 pp. Exemplaren aanwezig in UvA, KB en KUB; tevens in drie Amerikaanse bibliotheken.

2. 1857. Zelfde titel. Second edition, revised and augmented by A. B. Maatjes. Zalt-Bommel. Printed by and for John Noman & Son. 1857. Voorbericht gesigineerd Amsterdam, Maart, 1857. iv + 484 pp. Exemplaar aanwezig in RUL; tevens in Japan.

³³ Zie over de Nederlandse invloed op taalkundig gebied F. Vos, 'Dutch Influences on the Japanese Language', *Lingua* 12 (1993) en Henk W.K. de Groot, *The Study of the Dutch language in Japan during its period of national isolation (ca. 1641-1868)*. Ph.D. thesis, Christchurch, New Zealand. Het woordenboekje van Picard wordt overigens in geen van beide publicaties genoemd.

³⁴ Dit is de voorlopige conclusie uit een kleine steekproef, op mijn verzoek ondernomen door Johan Gerritsen, als gelukkige bezitter van de meest voor de hand liggende bronnen.

³⁵ Claes/Bakema (1995) geeft de auteursnaam ten onrechte als H.A. Picard.

³⁶ Voor de in Nederland niet vindbare derde druk heb ik (zie aldaar) anders moeten handelen.

³⁷ Zie voor de details de digitale World Catalogue. Opmerkelijk is de naar verhouding zeer sterke aanwezigheid van exemplaren in de USA.

³⁸ In het Tilburgse exemplaar (KUB) ontbreekt het elders wel aanwezige jaartal op de titelpagina.

3. 1862. Zelfde titel. Third edition revised and augmented by H.J. Vogin. Voorbericht gesigineerd Dordrecht, 1862. H.J. Vogin.³⁹ viii + 584 pp.⁴⁰ In 1864 aangekocht door Van Goor. Geen exemplaar in Nederlandse bibliotheken; één exemplaar elk in Chili en USA.

4. 1871. *A New Pocket Dictionary of the English-Dutch and Dutch-English Languages*, remodelled and corrected from the best authorities by H. Picard. Second and Third Edition Revised and Augmented by A.B. Maatjes and H.J. Vogin. The Dutch according to the ortography [sic], established by the redactors of the Woordenboek der Nederlandsche Taal M.M. de Vries en te Winkel. Fourth edition entirely reviewed. Gouda. - G.B. van Goor, 1871. Voorwoord gesigineerd R. 1871. F.N.⁴¹ xvi + 714 pp. Geen exemplaren in bibliotheken.⁴²

5. 1877. Titelpagina als vorige. Fifth edition entirely reviewed and enlarged. Gouda, G.B. van Goor Zonen. 1877.⁴³ Voorbericht voor den vierden en vijfden druk gesigineerd R. 1877. F.N. xvi + 1186 pp. Exemplaren in UvA, KB en RUU.

6. 1882. *H. Picard's Pocket Dictionary of the English-Dutch and Dutch-English languages*, remodelled and corrected from the best authorities. Second, Third, Fourth and Fifth Edition, revised and enlarged by A.B. Maatjes, H.J. Vogin & others. Sixth edition. Thoroughly emended & improved. The Dutch according to the orthography, established by the redactors of the Woordenboek der Nederlandsche taal M.M. de Vries en te Winkel. Gouda. G.B. van Goor Zonen. Voorbericht gesigineerd Gouda, 1881. J. Loogman Jz. xvi + 1184 pp.⁴⁴ Exemplaar in RUU, tevens in 3 Amerikaanse bibliotheken.

7. [1890]. Titelpagina als vorige, echter zonder verwijzing naar spelling De Vries en Te Winkel. Seventh edition. Thoroughly revised and enlarged, containing also in the first part after every word the pronunciation, likewise a vocabulary of proper names, geographical and historical. By J.H. van der Voort, Teacher at the H.B. School and the Gymnasium Gouda. Gouda G.B. van Goor Zonen. Voorwoord gesigineerd Gouda, J.H. van der Voort. xvi + 1250 pp.⁴⁵ Exemplaren in Delft, KB en RUU, tevens in Hong Kong en 10 Amerikaanse bibliotheken.

³⁹ Titel geëxtrapoleerd van vorige uitgaven, met invulling van buitenlandse catalogusgegevens. Gegevens voorwoord overgenomen uit volgende edities, waarin het deel uit blijft maken van het voorwerk.

⁴⁰ De hier genoteerde omvangsgegevens zijn die vermeld voor het exemplaar van Cornell University, een hybride product, waarvan het eerste deel (EN) uitgegeven is bij Van Goor, het tweede deel (NE) bij Joh. Noman. Voor het Chileense exemplaar van de Dibam Biblioteca Nacional de Chile, bij John Noman & Son, wordt een omvang van 564 pp. aangegeven.

⁴¹ Zoals boven reeds werd meegedeeld, school achter deze initialen een zekere I.R.F. Nievergeld.

⁴² De hier vermelde titelgegevens zijn ontleend aan een privé-exemplaar.

⁴³ De datering 1878 in *Brinkman's Catalogus* dient gecorrigeerd.

⁴⁴ Een fondslijst vermeldt 'Uitgave nov. 1882'. Geen jaartal op titelpagina.

⁴⁵ Een exemplaar met jaartal op de titelpagina of onder het voorwoord heb ik tot dusver niet onder ogen gehad. Als onder het voorwoord een jaartal ontbreekt, kan dit erop duiden dat we te maken hebben met een exemplaar uit een latere bijdruk, waarvan de uitgever bewust het originele jaar van verschijning heeft willen maskeren. Datum [1890] o.a. op oude cataloguskaart KB.

Verwijzingen

Claes, Frans en Peter Bakema (1995). *A Bibliography of Dutch Dictionaries*. Tübingen: Niemeyer. (Lexicographica. Series Major, 67.)

Edelman, Hendrik (1986). *The Dutch Language Press in America. Two Centuries of Printing, Publishing and Bookselling*. Nieuwkoop: De Graaf Publishers.

Kruseman, A.C. (1886-1887). *Bouwstoffen voor een Geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel, gedurende de halve eeuw 1830-1880*. Amsterdam: Van Kampen & Zoon.

Maas, Nop (1995). 'Cijfers over de woordenboeken van G.B. van Goor'. In: *Trefwoord* 10, 33-47.

Nagashima, Daisuke (1993). 'Bilingual lexicography in Japan: the Dutch-Japanese to the English-Japanese dictionary'. In: *World Englishes* 12/1, 249-255.

Posthumus, Jan (2009). *Woordenboeken en hun lotgevallen*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU /Münster: Nodus Publikationen. (Cahiers voor taalkunde, nr. 28.)

Sijs, Nicoline van der (red.) (1998). *Woordenboeken en hun makers*. 's-Gravenhage: Sdu.

Wilhelm, F.A. (2005). *English in the Netherlands. A history of foreign language teaching 1800-1920. With a bibliography of textbooks* (diss.). Utrecht: Gopher Publishers.